

sa ei sinänsä ollut 1700-luvulla outoa; niin teki myös Ganander.

1700-luvulla suomen kielen tutkimus ei kaikkiaan ollut erityisen vilkasta, syynä suomen kielen aseman heikkeneminen yleensä. Painettuna ilmestyi vain yksi kieliooppi (Vhaëlin) ja yksi sanakirja (Jusleniuksen); Gananderin suuri *Nytt Finskt Lexicon* jäi painamatta. Suomen kielen uusi nousu alkoi vasta seuraavalla vuosisadalla. 1800-luvulla ilmestyi kolmattakymmentä suomen kieliooppia ja useita sanakirjoja. Merkkipaaluja suomen johto-opinkin kehityksen kannalta olivat mm. von Beckerin (1824), Renvallin (1840), Genetzin (1881) ja Setälän (1898) kieliopit. Sanakirjoista on ennen muita mainittava Lönnrotin suuri *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II* (1866–1880). Oma mielenkiintonsa on ensimmäisellä suomeksi julkaistulla kielioopilla, joka oli H. K. Koranerin *Suomalainen Kieli-Oppi, kowlujen tarpe'eksi. Ensimmäinen Osa Ruotsalaisen Esi-puheen kanssa Opettajalle* v. 1845. Vaikka teos ei Kytömäen mukaan olekaan oppihistoriallisesti mielenkiintoinen, se herättää nykylukijan ihastusta termistöllään: verbien eri »muotoja» ovat mm. »wirutus- eli olelewa muoto» (*surwoella, kajwella, kajwatella*), »oleksiwa muoto» (*pureksia*) ja »oleksentelewa muoto» (*pureksella, pureksennella* – nämä voidaan tulkita myös »olelewaksi» muodoksi). »Äkkiäsyiden lausukat» eli momentaani-verbis jakaantuvat kahteen merkitysluokkaan, jotka ilmaisevat »pysähtywää species-tä» (esim. *potkajsen, nykäjsen*) ja »pikkarajsuutta» (*liikahtaa, nawrahtaa*). Erillisiä verbien johto-opin tutkimuksia on laadittu vasta tällä vuosisadalla.

Leena Kytömäen väitöskirja on ensimmäinen pitkittäisleikkaus suomen kielen johto-opin tutkimuksesta; siinä mielessä se rinnastuu Kalevi Wiikin *Suomen morfofonologian historiaan*. Suomen ja sen sukukielten yleistä tutkimushistoriaa esittelee Mikko Korhosen *Finno-ugrian Language Studies in Finland 1828–1918* (otsikon vuosiluvuista huolimatta siinä käsitellään myös kaikkien vanhinta tutkimushistoriaa). Yhdessä

nämä teokset piirtävät kuvaa, kukin näkökulmastaan, suomen kielen tutkimuksen koko kaaresta, varhaisimmista ajoista lähelle nykypäivää. Kytömäen erinomainen johto-opin tuntemus kuvastuu hänen teoksensa kaikista jaksoista. Mitä tulee esittämiini huomautuksiin ja toivomuksiin, niin suureksi osaksi kyse on makuasioista: hevononkin voidaan piirtää monella eri tavalla. Yksikään suomen johto-opin tutkija ei voi tätä teosta hevin ohittaa, yhtä vähän muuten kuin Kytömäen v. 1977 ilmestynytä suomen verbinjohto-oppia käsittelevää liseniaatintyötäkään, joka on valitettavasti jäänyt painamatta. Muillekin suomen kielen tutkijoille ja tutkimuksesta kiinnostuneille *Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin* tarjoaa asiantuntevasti opastetun retken kieliooppien, sanakirjojen ja johdosten maailmaan.

TAPANI LEHTINEN

Suomen murteiden *kin-* ja *kAAn-*liitteiden variaatiot

MATTI MÄKELÄ *Suomen murteiden kin ja kaan, kään -liitteet. Morfologia ja leksiko.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 591. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1993. 272 s. ISBN 951-717-758-5.

Matti Mäkelän tutkimuksen kohteena ovat suomen murteiden *kin-* ja *kaan-, kään-*liitepartikkelien morfologiset ja leksikaaliset ominaispiirteet. Kysymys on siitä, millaista äänteellistä variaatiota näihin liitteisiin eri murteissa sisältyy (esim. *sekin, seki, sekkii, sekki, sekih, sehi; minäkin, minnäi, minnäi, minähi* jne.), ja toisaalta siitä, millaisia kiinteitä yhtymiä niiden avulla muodostetaan (esim. *jokin, jokseenkin, ainakin, etenkin, tietenkin; mikään, koskaan, ollenkaan, moksiskaan* jne.). Tutkimus kohdistuu ennen muuta murteisiin, mutta kiintei-

den yhtymien tarkastelussa otetaan huomioon myös vanha kirjakieli. Eräitä tutkimustuloksia on voitu peilata myös nykykielen edustukseen. Liitepartikkelien syntaksin ja pragmatiikan Mäkelä rajaa tiukasti oman tehtäväalueensa ulkopuolelle.

Työ käsittää neljä päälukua: johdanto-osan, äännehistoriallis-morfologisen osan, kiinteitä yhtymiä käsittelevän luvun ja lyhyen päätäntöjakson. Johdanto-osa (s. 1–29) puolestaan jakautuu kahdeksaan alalukuun. Ensimmäisessä ja toisessa luvussa käsitellään suomen kielen kaikkia liitepartikkeleita ja niiden muodostamaa järjestelmää. Kyseessä on aiemman tutkimuksen melko yleisluonteinen referointi. Ensimmäisen luvun loppuun Mäkelä on liittänyt taulukoita, jotka kuvaavat eri liitepartikkelien käyttöiheyttä, mutta näiden taulukoiden kommentointi on jäänyt kovin niukaksi. Johdannon kolmas luku on työn kannalta keskeinen, koska siinä selvitetään tutkimuksen kielihistorialliset lähtökohdat ja »tyyppisaneet», joiden mukaan tarkastelu myöhemmin etenee. »Tyyppisanetaulukot» (s. 12 ja 15) ovat epäilemättä hyvä lähtökohta, mutta valitettavasti ne eivät avaudu lukijalle kovinkaan helposti. Ne ovat ilman numerointia ja otsikointia, eikä niissä ole muutakaan opastusta lukijaa varten. Pyrkinessään antamaan johdannossa yleiskuvan suomen murteiden *kin/kAAAn*-liitteiden edustuksesta tekijä on joutunut jäsentelyongelmiin: jo tässä vaiheessa paljastetaan koko joukko myöhemmin selvitettäviä tutkimustuloksia.

Johdantoluvussa Mäkelä esittelee lyhyesti myös lähisukukielten edustusta. Myönteisellä *kin*-liitteellä on vastine kaikissa ims. kielissä, mutta heikkoasteisia variantteja on tavattu suomen lisäksi vain karjalasta ja vatjasta. Kielteisellä *kAAAn*-liitteellä puolestaan on vastineita karjalassa ja inkeröisessä. Omaa tutkimustaan Mäkelä ei kuitenkaan ulota lähisukukielten puolelle. Näin menetellessään tekijä on asettanut itselleen huo-

mattavan rajoituksen: hän ei voi selvittää tutkimiansa liitteiden eikä myöskään kaikilta osin niihin sisältyvän variaation alkuperää.

Tutkimuksensa äännehistoriallis-morfologisessa osassa Mäkelä etsii vastauksia mm. seuraaviin kysymyksiin: mitä erilaisia liitteiden äänneasuja murteissa tavataan, mikä on eri varianttien yleisyysuhde, miten on päädytty erilaisiin variantteihin ja mitkä variantit ovat edelleen elinvoimaisia? Liitemorfeemien äänteellistä variaatiota ovat aiheuttaneet (1) liitteen mukautuminen *-k:n* suffiksaliin astevaihteluun, (2) liitteen vokaalialineksen kvantiteetin muutokset ja (3) liitteen loppukonsonantin edustus. (4) Neljänneksi voidaan vielä mainita liitteen alkukonsonantin geminoitumisesta aiheutunut variaatio. Nämä ovat sellaisia kysymyksiä, jotka koskettavat monia muitakin morfeemeja tai muotoryhmiä kuin *kin/kAAAn*-liitteitä. Äännehistoriallis-morfologisen erikoistutkimuksen nämä liitepartikkelit ansaitsevat kuitenkin siksi, että ne hyvin monissa tapauksissa käyttäytyvät toisin kuin ns. äännelaillinen tai säännönmukainen kehitys edellyttäisi.

Kiinteitä yhtymiä käsittelevässä osassa pyritään vastaamaan mm. siihen, mitä yhtymiä eri murteissa tavataan ja mikä on niiden levikki, miten yleisesti niitä käytetään ja minkälaiset sanat voivat olla yhtymän kantasanoina. Mäkelä on ottanut tehtäväkseen selvittää myös sen, mitkä yleiskielen yhtymät perustuvat aitoon kansankieleen ja mitkä taas ovat pelkästään kirjallisia. Kiinteitä yhtymiä käsittelevä luku on itsenäinen kokonaisuus, josta olisi voinut laatia myös erillistutkimuksen.

Metodiikan ongelmia

Tutkimustulokset perustuvat paljolti kvantitatiiviseen analyysiin (yht. 80 taulukkoa). Tilastokelpoiseksi on hyväksytty vain se osa tutkimusmateriaalista, jo-

ka on poimittu juoksevasta tekstistä. Karsiessaan yksityiset kokoelmat ja esim. muihin tutkimuksiin sisältyvän aineiston tilastoista Mäkelä uskoo saavuttavansa verraten totuudenmukaisen kuvan ilmiöiden yleisyydestä. Jostain syystä hän ei kuitenkaan ole esittänyt kokonaiskuvaa käyttämästään tilastoaineistosta ja sen jakautumisesta eri murreryhmiin. (Tilastoaineuksen laajuuden saatosin lasketuksi sivulta 23. Sitä on $41\,000 + 23\,000$ eli yhteensä n. $64\,000$ *kin*- tai *kAAn*-liitteen esiintymää.) Tutkimusaineistonsa kokonaismäärästä tekijä ei ole itsekään selvillä; hyvin summittainen arvio on kuitenkin esitetty sivun 29 alaviitteessä: morfologiseen tutkimukseen tarkoitettua aineistoa on kertynyt 98 cm korkea pino A4-kokoisia paperiarkkeja!

Kysymys liitemorfeemin ja sen varianttien (allomorfiin) välisestä suhteesta on tässä tutkimuksessa erityisen ongelmallinen. Mäkelä käyttää vaihdellen sellaisia termejä kuin *asu*, *muoto*, *muototyyppi*, *liite*, *liitetyyppi*. Nämä kaikki tarkoittavat morfeemin varianttia, ja niitä on käytetty toistensa synonyymeina (vrt. esim. savolaismurteiden käsittelyä s. 90–91). Allomorfeja tarkastellaan tilanteen mukaan joko konkreettisemmalla tai abstraktisemmalla tasolla. Savolaismurteiden liitepartikkelit on tekijän mukaan yleensä kuvattu jonkin verran abstraktisemmalla tasolla kuin länsimurteiden liitteet, koska variantteja on savolaismurteissa enemmän.

Tutkimuksesta käy ilmi, että morfeemit $\{kin\}$ ja $\{kAAn\}$ jakautuvat eriasteiseksi väliallomorfeiksi. Esim. *kin*-liitteellä voi olla väliallomorfinä $Ci^{(x)}$, joka voi edelleen jakautua ala-allomorfeiksi, esim. $ni^{(x)}$ ja $ti^{(x)}$, kunnes vihdoin tullaan pinta-allomorfeihin $/ni/$, $/ni^x/$, $/ti/$, $/ti^x/$ tai tasolle, jossa uusia allomorfeja ei enää noteerata. Menettely ei varmaankaan ole vailla perusteita, mutta perustelut jäävät liian epämääräisiksi, kun tutkimuksessa ei kerrota, mikä taso kulloinkin on valittu ja mihin näkökoh-

tiin valinta pohjautuu. Lukijan on itse pääteltävä, miksi esim. hämäläismurteiden heikkoasteisen *kAAn*-liitteen kuvaukseen sopii tyyppi $A(n) \sim A^{(x)}$ (esim. *kettän*, *kellē*), mutta savolaismurteissa tarvitaan paljon yksityiskohtaisempi eritely $a^{(x)}$, $\ddot{a}^{(x)} \sim a(n)$, $\ddot{a}(n)$ (esim. *kettän*, *monessā*). Toisaalta taas hämäläismurteiden vahva-asteiset muodot tyyppitelään hyvin yksityiskohtaisesti: $k\ddot{a}(n)$, $k\ddot{a}(n) \sim k\ddot{a}^{(x)}$, $k\ddot{a}^{(x)}$, *keä(n)*, *kiä(n)*, *kie(n)* (esim. *minkän*, *mikeän*, *sinäkie*). Tässä tapauksessa savolaismurteet puolestaan on kuvattu yksinkertaisesti tyyppillä $kAA^{(x)} \sim kAA(n)$ (esim. *mihkän*, *silläkeä*, *voatteitakoa*). Olisi varmaan ollut syytä selvittää huomattavasti tarkemmin se, millä abstraktion tasolla kulloinkin liikutetaan ja milloin jostain variantista tulee oma »asunsa», »muotonsa» tai »tyypinsä».

Pyrkimys mahdollisimman pintamorfologiseen tarkasteluun on joissain tapauksissa saattanut aiheuttaa virhetulkintojakin. Esim. sellaiset savolaismurteiden esimerkit kuin *sekki* tai *hiehojakkī* on tulkittu itsenäisiksi varianteiksi [liitetyyppinä $kkī^{(x)}$] eikä yleisgemiinaatioksi kuten esim. *hiehojakkī* tai *sekkī*, jotka on sijoitettu liitetyyppiin $kī^{(x)} \sim kī(n)$. Vokaalin lyheneminenhän ei tällaisissa tapauksissa ole mitenkään tuntematonta (ks. Palander 1988: 222–). Samasta syystä sopii epäillä, onko Pohjois-Karjalan murteiden *hhik* mikään itsenäinen liitetyyppi. Siitä on vain muutama esimerkki erikoisgemiinaatioalueelta, esim. Kiihtelysvaaran *lissēhhis sīhej ja* (s. 97). Tarkempia perusteluja olisi vaatinut myös se, miksi variantti $kkī^{(x)} \sim kkī(n)$, esim. *tullōkkī*, olisi mahdollinen vain erikoisgemiinaatioalueen ulkopuolella. Voidaanhan nimittäin erottaa toisistaan foneettinen ja fonemaattinen gemiinaatio, ja erityisesti nämä yks. 3. p:n presensmuodot sisältävät yleensä täyden gemiinaatan, vaikka erikoisgemiinaatio muuten tuottaisikin vain lyhytalkuisia gemiinaattoja.

Toisessa pääluvussa Mäkelä käsittelee

liitteiden äänneasun vaihtelua ja historiallista kehitystä. Tämä on tutkimuksen laajin ja keskeisin osa (s. 30–161), ja se jakautuu kahdeksaan alalukuun suomen kielen murreryhmien mukaisesti. Kunkin luvun alussa annetaan runsaasti esimerkkejä, joiden avulla voi jo tehdä päätelmiä mm. frekvenssisuhteista ja siitä äänneympäristöstä, jossa kyseinen variantti voi esiintyä. Kuvaus on pikkutarkkaa, mutta kokonaisuuksien hahmottaminen on vaikeaa, kun ilmiön käsittely keskeytyy aina murrerajalla. Läheskään kaikki liitteiden äännerakenteen ominaispiirteet eivät nimittäin pysähdy murreryhmien rajoille vaan jatkuvat niiden yli. Eri liitetyyppien synty on selitetty vasta niiden ydinalueen yhteydessä, joten lukijan pitää odottaa ja arvailla, milloin tullaan kunkin tyyppin ydinalueelle. Kielensisäisiin kriteereihin, ts. liitepartikkelityyppeihin perustuva dispositio olisi saattanut olla taloudellisempi ratkaisu. Teokseen tutustumista vaikeuttaa niin ikään se, että toisen luvun laajoja aineistojaksoja ei ole millään tavalla numeroitu. Esimerkiksi savolaismurteiden esittely alkaa sivulta 90, mutta ensimmäinen alaluku (7.1.) ilmestyy vasta sivulla 101. Alaotsikoiden numerointi alkaa näet vasta kohdasta »Yleiskuva».

Suffiksaalin astevaihtelun aiheuttama variaatio

Käsitellessään liitteiden suffiksaalia astevaihtelua tekijä lähtee tavanomaisesta oletuksesta: äännelaki toteutti astevaihtelun kaikissa niissä tapauksissa, joissa preventiivinen analogia ei muutosta tuoreeltaan torjunut. Siten kantakielessä oletetaan olleen esim. seuraavanlaisia muotoja: **seyik*, **kalayik*, **kalassayik* ~ **sengik*, **vembelkik*, **mēskik* jne. (ks. s. 10). Hallitsevana on ajattelutapa, jonka mukaan liitepartikkelien suffiksaali astevaihtelu olisi pikku hiljaa menettänyt asemiaan. Eniten se olisi tasoittunut lounaismurteissa, vähiten taas savolais-

alueen itä- ja pohjoisosissa. Suomen länsimurteissa, karjalassa ja vatjassa vaihtelun vähittäinen rapautuminen olisi johtanut yllättävän samanlaiseen lopputulokseen; näissä kielimuodoissa vaihtelua olisi jäänyt vain eräisiin pronominivartaloihin.

Sellainen mahdollisuus, että liitepartikkelien astevaihtelu ei olisikaan syntynyt niin sanoaksemme kertahetimitä, vaan vasta vähitellen, ei ole saanut sijaa Mäkelän pohdinnoissa. Tiukka pitäytyminen säännöllisen vaihtelun alkuperäisyyteen on johtanut siihen, että koko työ on jatkuvaa poikkeuksien tai vahvan asteen yleistymien selvittelyä. Monet asiat näyttäisivät yksinkertaisemmilta, jos näkökulmaa käännettäisiin niin, että liitteiden nykyinen variaatio osittain kuvastaisikin suffiksaalin astevaihtelun leviämistä, ei sen rappeutumista. Astevaihtelutyyppeiden variaatio ja levikkisuhteet tuovat nimittäin mieleen esim. geminaatioilmiön laajentumisen.

Jos lähdetäisiin astevaihtelun vähittäisestä yleistymisestä, saataisiin esim. *kin*-liitteestä seuraavanlainen kuvaus: 1) Vaihtelusta ei ole mitään merkkejä viron kielen *gi*-liitteessä (*midagi*, *kedagi*). Jätettäessään lähisukukielet tutkimuksensa ulkopuolelle tekijä on voinut sivuuttaa ilman kommentteja viron *gi*-liitteen vaihtelemattomuuden. Ainakin Kettunen (1962: 77) on ottanut huomioon myös sen mahdollisuuden, ettei tässä viron liitteessä ole koskaan vaihtelua ollutkaan. 2) Suomen lounaismurteissa heikkoasteisuus on omaksuttu vain *jo*-vartaloisiin pronomineihin (*jottan*, *jostan*). 3) Muissa länsimurteissa saattaa jo tulla mukaan muutamia muitakin *a*-, *ä*-loppuisia pronomineja tai partikkeleita (*kummallai*, *minäi*, *tässäin* jne.). Karjalan kielessä ja vatjassa vaihtelu olisi niin ikään päässyt suunnilleen näin pitkälle. 4) Edellä mainittujen lisäksi vaihteluun osallistuvat myös muut *a*-, *ä*-loppuiset sanat, esim. *verkollai*, *talvellai* jne. Tähän vaiheeseen on päästy useissa savolaismurteissa, samoin Keski- ja Pohjois-

Kirjallisuutta

Pohjanmaan itäreunoilla (savolaisvaikutusta) ja kaakkoishämäläisissä murteissa. 5) Vaihtelu toteutuu jo minkä tahansa pääpainottoman tavun vokaalin jäljessä, esim. *huonnōs suo, püssük katosi*. Pisimmälle *kin*-liitteen suffiksaali astevaihtelu on edennyt maantieteellisesti yhtenäisellä alueella Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa ja Kainuussa. Kehityksen suunta on aluksi voinut olla pitkän aikaa tämä. Mutta aivan varmasti on tapahtunut myös vahvan asteen palauttamista, kuten tekijä monessa kohtaa olettaakin. Sinä aikana jolta tutkimuksia on olemassa, suunta on jo yleisesti ollut heikkoasteisista vahva-asteisiin. Tähän viittaavat selvästi esim. vanhat merkinnät hämäläismurteista. Samoin on esim. Jämsässä, joka kuuluu Päijät-Hämeen savolaismurteisiin, vielä tämän vuosisadan alussa käytetty yllättävän runsaasti heikkoasteisia *a-*, *ä*-vartaloita (ks. Patajoki 1944).

kaan-, *kään*-liitteen suffiksaalin vaihtelun lähtökohdaksi oletetaan (s. 10) niin ikään säännöllinen sarja: **sekühän* – **kalahahan* – **kalassakahan* – **tüttäressäyhän* jne. Tätä ei väitetä kantasuomalaiseksi, vaan sen sanotaan edustavan epämääräisesti »varhempia suhteita». Itse asiassa tekijä näyttäisi hyväksyneen jo Genetzin esittämän käsityksen, jonka mukaan kielteinen liite olisi syntynytkin vasta Suomessa (ks. s. 10), mikä tarkoittanee kantasuomen jälkeistä kautta. Näin ollen *kAAn*-liitteen mahdollisimman täydellisenä toteutuvalle astevaihtelulle jäisi vähemmän aikaa kuin *kin*-liitteen vaihtelulle. Toisaalta *kAAn*-liitteellä onkin nykymurteissa heikkoasteisia muotoja huomattavasti vähemmän kuin *kin*-liitteellä. Olisivatko ne väistyneet kielestä nopeammin kuin *kin*-liitteen heikkoasteiset muodot, vai olisiko niin, etteivät ne koskaan ennättäneet yleistyäkään siinä määrin kuin *kin*-liitteen heikkoasteiset variantit? Joka tapauksessa myös kielteisen liitteen vaihtelu on laaja-alaisinta Pohjois-Karjalan, Pohjois-Savon ja Kainuun murteissa.

Kuten tekijä huomauttaa (s. 38), *k*:lliset

mitäkän-, *ketäkän*-muodot ovat yleisiä vanhassa kirjasuomessa; Rapolan mukaan (1965: 153) ne ovat kaikkein tavallisimpia. Agricolan kielessä ne ovatkin enemmistönä, kun taas esim. Upsalan evankeliumikirjan katkelmassa ja vanhimmissa virsikirjoissa (Finno, Hemminki) heikkoasteiset *mitän* ja *ketän* ovat melkein yksinomaisia. Pelkästään Agricolaan vedoten ei siis voida tehdä päätelmiä 1500-luvun lounaismurteiden edustuksesta. Mäkelä jättääkin avoimeksi sen, ovatko Agricolan *mitäkän-*, *ketäkän*-tyypit lounaismurteisuuksia vai eivätkö ole. Jäykkä äännelaillisen kehityksen vaatimus pakottaisi otaksumaan, että vaihtelu tässäkin tapauksessa on ensin toteutunut säännöllisesti, siis esim. **mitäkän* > **mitäyän*. Tämän jälkeen olisi tapahtunut vahvan asteen yleistys → *mitäkän*, josta Agricolan kielessä on runsaanlaisesti esimerkkejä. Mutta viime vuosisatojen aikana suunta olisi taas kääntynyt: suhteet ovat kaikkialla muuttuneet »äännelaillisten» *mitään*-muotojen hyväksi.

Liitteen vokaalin kvantiteetti ja loppukonsonantin edustus

Toinen keskeinen ongelma on *kAAn*-liitteen vokaalin kvantiteetti. Vanhastaan on oletettu, että lähtömuotona olisi ollut *h*:llinen *kahan*, *kähän*, josta sitten *h*:n kadottua olisi saatu pitkävokaalinen *kaan*, *kään*. Tämän ajattelutavan Mäkeläkin on omaksunut. Harri Mantila sen sijaan on väitöskirjassaan (1992) kyseenalaistanut tämän teorian ja esittänyt tilalle uuden. Mantila lähtee lyhytvokaalisesta *kan-*, *kän*-asusta, joka on länsimurteissa tavallinen ja itämurteissakin tunnettu, vaikkakaan ei yleinen. Tämän mukaan kaikki nykymurteiden *h*:lliset *kahan*-tyypit olisivat uudennoksia. Perusteluissaan Mantila vetoaa etenkin pohjalaismurteisiin: niissä ei juuri ole *h*:llisiä liitteitä, vaikka *h* on muuten hyvin säilynyt. Kun Mäkelä – perinnäiseen

käsitykseen nojautuen — olettaa *h*:lliset asut alkuperäisiksi, hän joutuu vaikeuksiin selittäessään, miksi pohjalaismurteissa tavataan *h*:ttomia *ainakan*-tyyppisiä muotoja. Sellaiset toteamukset kuin »Kaikesta päättäen *h*:ttomat muodot ovat yleistyneet suhteellisen nopeasti» (s. 71) tai »Kaikesta päättäen liite näyttää erityisen alttiilta menettämään *h*:nsa» (s. 82) ovat perusteluina heikonlaisia. Niin ikään ongelmallista on itämurteissa esiintyvien lyhytvokaalisten (*ainakan*, *minäkän* yms.) asujen olemassaolo. Kuten tekijä aivan oikein (s. 143) huomauttaa, analogiamalleja näille ei juuri tarjoudu, koska myönteinen *kin*-liite on tavallisesti pitkävokaalinen.

Sanoissa *kukaan*, *koskaan*, *mitään* yms. on länsimurteissakin aina pitkä vokaali (paitsi tietysti lounaismurteissa). Ne voidaan johtaa suoraan muodoista **kukayan*, **mitäyän* jne., ja siksi ne myös käyttäytyvät eri tavalla kuin muut kiinteät yhtymät. *h*:llisista (esim. *ainakan*) muodoista syntyneen pitkän vokaaalin oletaminen kaikissa tapauksissa lyhytvokaalista (*ainakan*) asua alkuperäisemmäksi on estänyt näkemästä tai hyväksymästä tätä eroa. Sen sijaan tekijä perustelee länsimurteiden pitkävokaalisten *kukän*, *koskän*, *mitän* yms. muotojen säilymistä homonymian karttamisen tarpeella (esim. s. 52 ja 64). Ts. sellaisia muotoja kuin **koskan*, **kukan*, **mikän* olisi vältetty sen takia, että oli olemassa vaara sekoittaa ne myöntömuotoisiin *koska-*, *kuka-*, *mikä-*asuihin. Homonymian karttelu ei kuitenkaan tunnu kovin vakuuttavalta perustelulta, sillä mitään erityistä kielto- ja myöntömuotojen sekaantumisvaaraa nämä eivät aiheuta. Kielteisyyden osoittaminen jää nimittäin ani harvoin pelkästään näiden ilmausten varaan. Lyhytvokaalisista muodoista lähteminen tekisi ymmärrettäväksi myös sen, että lounaismurteissa on geminaattillinen *kukka* 'kukaan' ja *mikkä* 'mikkään', koska ne palautuvat pitkävokaalisiin asuihin, mutta ei **sekkä* 'sekään' vaan *sekä(n)*, koska vokaali tässä ta-

pauksessa on aina ollut lyhyt. On selvää, että lyhytvokaalisten *kan-*, *kän*-muotojen oletaminen lähtökohdaksi muuttaisi aika radikaalisti kielteisten liitteiden käsittelyä. Siinä mielessä ymmärrän, että asia on sivuutettu eikä Mantilan tutkimusta edes mainita. Mutta ellei hänen teoriansa saada kumotuksi, on pakko todeta, että nyt käsiteltävänä oleva tutkimus on tältä osin jo syntyessään vanhentunut.

Kolmas äänteellisen variaation aiheuttaja on liitteiden loppukonsonantti. Myönteisen liitteen loppukonsonantti on alun perin ollut *-k*, kielteisen *-n*, mutta nykymurteissa edustus on monin tavoin sekoittunut. Mäkelä päätyy tulokseen, jonka mukaan kummankin liitteen »alkuperäisin» loppukonsonantti on itämurteissa *-k*, länsimurteissa *-n*. Pohdintaa ei kuitenkaan jatketa kovin pitkälle, joten selvittämättä jää, miten kauas tämä kahtalaisuus ulottuu.

Levikkikartoissa (s. 261 ja 271) on loppukonsonantin edustus esitetty hyvin yksityiskohtaisesti, mutta niissä ei ole otettu huomioon 1800-luvun lopun eikä 1900-luvun alun murretoja. Esimerkiksi perihämäläisissä ja päijäthämäläisissä murteissa on kartan mukaan aina loppu-*n*, mutta esimerkkiaineiston mukaan perihämäläisissä murteissa ja päijäthämäläisissä murteissa (Päijänteen länsipuolellakin) loppukonsonanttina voi olla myös *k* (ks. esim. s. 54–57, 90, 113). Loppu-*k*:hon palautuvia liitteitä tapaa nimenomaan vanhemmasta aineistosta (esim. *tuoltaip päin* yms. heikkoasteisista muodoista). Ylä-Satakunnan murteiden loppu-*k* on s:lla 58 todettu savolaiseksi murrepiirteeksi, mikä varmaankin on oikea tulkinta. Tuntuu kuitenkin keinotekoiselta selittää Ylä-Satakunnan pohjoisosien ja aivan naapureina asuvien eteläpohjalaisten *k*-loppuun palautuvaa liitettä eri tavoin, varsinkin kun esim. kiinteissä yhtymissä on runsaasti ahdasalaisia yläsatakuntalais-eteläpohjalaisuuksia (ks. s. 90 ja 216).

Harvinainen variantti *-kAnA*

Lähinnä – ja valitettavasti vain – kurioositeettina esitellään vokaaliloppuinen kielteisen liitteen variantti *kAnA*, joka on erityisen tyypillinen vienankarjalaisille murteille, esim. *en tottelekkana, ei heänkänä, ei konsana*, mutta ei aivan tuntematon suomessakaan: tietoja on etelä- ja kaakkoishämäläisistä murteista, samoin Länsi-Uudenmaan murteista (Vihiti; ks. SMS *ainakana*), Etelä-Pohjanmaalta aika runsaastikin, satunnaismerkintä Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta. Kirjallisuuslähteiden (Laurosela 1913 ja 1915, Almberg 1870, Aminoff 1871) perusteella tämä äänneasu oli Etelä-Pohjanmaalla vielä viime vuosisadalla hyvinkin tavallinen. Kansanrunojen kiellessä tätä tyyppiä niin ikään esiintyy runsaasti.

Kirjoittaja otaksuukin (s. 18 ja 71), että kyseessä olisi runomitan synnyttämä muoto ja että se toisaalta olisi nimenomaan suomesta lainautunut karjalan kieleen. Tätä lainautumista olisi kyllä pitänyt tarkemmin perustella, sillä valtaosa suomen murteiden *kAnA*-tapauksista on peräisin Etelä-Pohjanmaalta, kun taas savolaismurteista on vain jokunen satunnais esimerkki (Pohjois-Karjalasta yksi, Kainuusta ei yhtään). Mitä reittiä *kAnA*:t olisivat kulkeneet, vai olisivatko ne kenties sittemmin hävinneet Suomen itärajan tuntumasta? Edelleen on kysyttävä, miksi tämä variantti olisi syntynyt runokielessä ja minkä tyyppin tilalle olisi tullut esim. *ainakana*? Jos oletetaan, että se on korvannut asun *ainakahan*, muutos ei vaikuttaisi millään tavoin säkeen tavulukuun. Sen sijaan *ainakan* ~ *ainakana* -vaihtelu muuttaisi tavulukua. Tekijä on kyllä huomannut (s. 67) Ojansuun artikkelin v:lta 1921, jossa todetaan *kAnA* vanhastaan yleiseksi länsimurteissa. Lisäksi Ojansuu arvelee (mts. 72), että lyhytvokaalinen *kAn* voisi olla tämän loppuheittoinen muoto. Ilmeisesti tekijä ei ole pitänyt Ojansuun käsityksiä harkinnan arvoisina, koska on sijoittanut ne alaviitteeseen ilman minkäänlais-

ta kommenttia. Mainittakoon, että samantyyppisiä liitevariantteja esiintyy myös virolaisissa kansanrunoissa, vrt. esim. *Mul pole venda ühtedana, kanasel ei kahtedana* (ks. Laugaste 1955). Kettunen on Kodaveren murteesta tavannut myös myönteisestä liitteestä vokaaliloppuisen asun *kina* (1913: 94). Tekijä on yleensä pyrkinyt selvittämään liitteiden erilaisten varianttien alkuperän, mutta tässä tapauksessa hänen otteensa on jäänyt pinnalliseksi.

-kin-liite kieltolauseessa

Mäkelä on tutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota myös siihen, että myönteisen *kin*-liitteen ja kielteisen *kAAn*-liitteen täydennysjakauma ei kaikissa murteissa ole läheskään niin ehdoton kuin yleiskiellessä. Lähinnä itämurteissa, etenkin savolaisalueen itäreunoilla, *kin*-liitteen variantteja saattaa esiintyä kieltolauseissa, esim. *ei õt tullu minullaep punnituksi* (Kainuu), *eij õk kummastakkī* (Pohjois-Karjala). Tätä kysymystä ei tosin ole millään tavoin kytketty liitetyyppien syntyyn, joten jo ilmiön mukaan ottaminen olisi vaatinut omat perustelunsa. Tekijä on kirjannut tarkasti esiintymät ja selvittänyt levikkisuhteet, mutta sekaannuksen aiheuttajan ja alkuperän pohdiskelua hän ei ole kovin pitkälle jatkanut. Savolaismurteissa ilmiön katsotaan juontuvan muinaissavosta ja Pohjois-Karjalassa vanhasta karjalaisvaikutuksesta. Kysymyksen asettelu perustuu jälleen näkemykseen, jonka mukaan polaarinen *kin/kAAn*-jakauma on aiemmin ollut kaikissa itämurteissakin säännöllinen. Tällaista jakaumaa ei kuitenkaan muissa itämerensuomalaisissa kielissä (paitsi inkeroisessa ja vienankarjalassa) ole, joten kyseessä on nuorehko ilmiö, joka ei välttämättä kaikissa suomenkaan murteissa ole vielä täysin säännölliseksi muotoutunut.

Aineistosta käy ilmi, että suomen kielien alueella kielteisen ja myönteisen liitteen sekaantumia on vain siellä, missä

tavataan heikkoasteisia muotoja. Kenties jotain merkitystä on silläkin, että monissa tapauksissa *kin-* ja *kAAn-*liitteiden heikkoasteiset asut ovat aivan samanlaisia, vrt. esim. myönt. *tälläv viikola, tuos-sä' 'on, minnät tein* ja vastaavasti kielt. *siittäk küluna, talavelläj jeätä, minnäk kun*. Näitä on erityisesti Pohjois-Karjalassa, ja siellä on sekaantumiakin eniten. Karjalan kielen esimerkit ovat niin ikään alueelta, jolla tavataan myös heikkoasteisia muotoja. Toisaalta jos kielteinen liite karjalassa onkin myöhäisehkö suomalainen laina, sekaantumia voi aiheuttaa myös sen vakiintumattomuus. Suomen länsimurteista näitä ei tapaa. Poikkeuksena ovat Cannelinin esimerkit Peräpohjan murteista (1888: 78). Uudemmassa aineistossa näitä ei enää ole, joten kyse lienee ollut ohimenevästä häiriötilasta. Mäkelä mainitsee nämä Cannelinin havainnot, mutta jättää ne kommentoimatta.

Kiinteät yhtymät

Väitöskirjan kolmannessa luvussa selvittellään yksityiskohtaisesti niitä elementtejä, joista kiinteät yhtymät koostuvat. Esim. *jokseensakin* sisältää juuren *jo-*, translatiivin *kse-*aineksen, possessiivisuffiksin ja vihdoin *kin-*liitteen. Liitepartikkelit voivat yhdistyä suoraan juuriosaan (esim. *kukin, mikin*), mutta samasta juuresta saatetaan murteissa johtaa myös hyvin monenlaisia yhtymiä, esim. *kujuuresta* sellaisia kuin *kukin, kummoinenkin, kuinkakin, kuinkin, kulloinkin, kuistekin, kunastikin, kunnakin, kukajaalekin, kumminkin* jne. Tekijä on pyrkinyt laatimaan kieliopillisen selityksen jokaiselle yhtymän suffiksille. Tälle yritykselle voidaan antaa tunnustusta, mutta samalla on kysyttävä, onko hän uhrannut tarpeeksi energiaa käsittelemänsä sanaston yleiseen luonnehdintaan. Kiinteille yhtymillehän näyttäisi olevan ominaista ensinnäkin semanttinen väljyys ja toisaalta runsas äänteellinen variointi.

Kirjoittaja on kuvannut tarkkaan kunkin yhtymän murremaantieteellisen levikin ja havainnollistanut esitystään lukuisilla kartoilla. Tässä hän on pyrkinyt ottamaan huomioon myös vanhan kirjakielen, sillä kiinteiden yhtymien käyttö näyttää monissa tapauksissa muuttuneen kirjasuomen historian aikana. Esimerkiksi muoto *koskaan* osoittautuu selvästi länsimurteiseksi (mukana savolaismurteiden länsi- ja pohjoisryhmät), *milloinkaan* taas itämurteiseksi; *kuitenkin* leimautuu lähinnä itämurteiseksi, *kumminkin* taas länsimurteiseksi. Kirjakielessä *kuitenkin* on ollut valtasemassa alusta saakka, mikä ilmenee myös Agricolan teksteistä. Tästä ei kuitenkaan voine päätellä, että kyseessä jo tuolloin olisi ollut tyypillisesti itämurteen sana, sillä *kuitenkin*-muotoa suosivat muutkin kuin Agricola (mm. Westhin teksti, Ups. fragmentti, Finno ja Hemminki). *Ensinkään* on nykyään selvästi itämurteenen, mutta kuten s. 208 alaviitteestä näkyy, tietoja on SMSA:n arkistossa myös kauttaaltaan länsimurteiden alueelta. Kun *ensinkään* on varsin tavallinen vanhimmassa kirjasuomessa, vaikuttaa siltä, että sen levikkialue on kutistunut ja käyttö länsimurteissa vähentynyt. Siitä huolimatta Agricola on voinut tuntea sanan jo kotimurteestaan tai Viipurin-kaudeltaan. *Semminkin* on niin ikään nykyään itäsuomalainen, mutta sekin on kuulunut aikoinaan mm. Maskun Hemmingin sanastoon. Näin olen ei ole varmaa eikä edes todennäköistä, että nämä sanat olisivat 1500-luvulla olleet pelkästään itäsuomalaisia. Pikkemminkin näyttää siltä, että levikkialueet ovat muuttuneet kirjakielen historian aikana.

Olen paljolti keskittynyt tutkimuksen lähtökohtien ja periaatteiden arviointiin, eikä kirjoitukseni näin ollen anna täydellistä tai tasapuolista kuvaa Mäkelän suuritöisen väitöskirjan sisällöstä. Hän on selvittänyt suomen murteiden *kin-* ja *kaan-*, *kään-*liitteiden nykyedustuksen

erittäin tarkasti, eikä tältä kannalta ole syytä epäillä tekstin luotettavuutta. Mutta kuvauksen siirtäminen aineksen tasolta abstraktisemmalle rakenteen tasolle on tuottanut vaikeuksia, ja tässä suhteessa metodin kehittäminen on jäänytkin tavallaan puolittiehen. Mäkelä on niin ikään lähes kaikissa tapauksissa pyrkinyt perusteellisesti selvittämään ilmiöiden historiallisen taustan eli nykyisen variaation syyt. Tätä pitäisinkin hänen tutkimuksensa vaativimpana ja haasteellisimpana tehtävänä. Hänen tutkimuksensa rakentuu sille kielihistoriallisen tutkimustradition perustalle, jonka varassa fennistiikkaa on jo vuosikymmenet harjoitettu. Tiukka sitoutuminen perinnäiseen ajattelumalliin on osaltaan torjunut uudenlaisten ratkaisujen etsinnän eräissä keskeisissä kysymyksissä. Se on vahinko, sillä aivan niin kuin tekijä itsekin työnsä johdannossa toteaa, tämä aihe on ollut »mitä herkullisin», ja se olisi voinut tarjota mahdollisuuksia myös tuoreille näkemyksille ja tavanomaisesta linjasta poikkeaville tulkinnoille.

ILKKA SAVIJÄRVI

LÄHTEET

- ALMBERG, ERKKI 1870: Isojoen kielimurteesta. Suomi II: 8. Helsinki.
- AMINOFF, TORSTEN G. 1871: Tutkimus Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta. Suomi II: 9. Helsinki.
- CANNELIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielimurteesta. Suomi III: 2. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1913: Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt. SUST XXXIII. Helsinki.
- 1962: Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. SKST 156. SKS, Helsinki.
- LAUGASTE, ED. 1955: Arhailised jooned Eesti rahvalaulude keeles. Ajalookeeled-teaduskonna töid. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 38. Tallinn.

- LAUROSELA, JUSSI 1913 ja 1915: Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I, II. Konsonantit, vokaalit. Suomi IV: 13.
- MANTILA, HARRI 1992: Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalivälisen *h:n* variaatio peräpohjalaisissa murteissa. SKST 572. SKS, Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1921: Muutamista kiellemme johto- ja taivutusopillisista pulmista. — Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1921. Helsinki 1922.
- PALANDER, MARJATTA 1988: Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio. SKST 455. SKS, Helsinki.
- PATAJOKI, SELMA 1944: Havaintoja Jämsän murteen olo- ja tulosijojen käytöstä. Suomi 103.
- RAPOLA, MARTTI 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneäsuun kehitys. Muuttamaton jäljennöspainos. SKST 197. SKS, Helsinki.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1, 2, 3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985, 1988, 1992.

Suomen ja saksan keskustelukielioppia

PIRKKO MUIKKU-WERNER *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio – julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 14. Joensuu 1993. 370 s. ISBN 951-708-134-0.

Huhtikuussa 1993 Joensuun yliopistossa väitellyt Pirkko Muikku-Werner käsittelee väitöskirjassaan kysyvissä ja käskevissä puheakteissa esiintyvien impositiivien lieventämisen kielellisiä realisointimuotoja. Tarkastelun näkökulmana on kielenopetus (lähinnä suomen kielen opetus vieraana kieleinä). Tutkimuksen aiheena on tekstilaji »jul-